

EVHOLOGHIUL (Εὐχολόγιον) este cartea care cuprinde rânduiala săvârșirii Sfințelor Taine (cu excepția Hirotoniei), a Ierurgiilor bisericești și a slujbelor pentru diferite trebuințe. Drept prototip al acestei cărți pot fi considerate Evhologhiul lui Serapion de Tmuis¹ și Cartea a VIII-a a Constituțiilor Apostolice. La început Evhologhiul (bizantin) cuprindea în sine, pe lângă rânduiala „Tainelor”, și textele din Liturghier și cele din Arhieraticon. Cu timpul, prin secolul al XIII-lea, aceste cărți au început să se separe.

Astăzi se păstrează mai multe manuscrise ale vechiului Evhologhiu bizantin (secolele al VIII-lea–al XII-lea), care arată anumite diferențe de text și mai ales de formă ale unor gesturi și acte liturgice în săvârșirea Tainelor. Deci rugăciunile și rânduielele Evhologhiului au cunoscut și ele o evoluție aparte, unele rânduiele fiind modificate chiar în Evul Mediu târziu². Liturgistul francez André Jacob clasifică manuscrisele Evhologhiului bizantin în patru grupe, fiecare din ele reflectând redactări diferite ale unui conținut asemănător. Aceste grupe sunt:

- a) constantinopolitană primară;
- b) constantinopolitană târzie;
- c) periferică primară;
- d) periferică târzie.

De obicei, cele periferice au un conținut mai bogat, întrucât cei care le-au redactat, pe lângă rugăciunile și întreg conținutul Evhologhiului constantinopolitan, încercau să mențină și propria tradiție locală, înscriind astfel mai multe rugăciuni „de alternativă”. Cu timpul, acestea (locale) au fost pur și simplu adăugate la cele din prima și a doua grupă de manuscrise, formând niște rânduiele mai complexe, uneori cu repetări de idei, iar altele fără o continuitate clară³.

Cele mai importante codice bizantine care conțin texte ale redactărilor vechi sunt: *Barberini 336* (secolul al VIII-lea) – copie sud-italiană ce se află la Vatican⁴; *Leningradensis gr. 226*, numit și *Evhologhiul lui Porfirie Uspensky* (secolul al IX-lea sau chiar al VIII-lea); *Sevastianov graecus 474* (secolele al X-lea–al XI-lea); *Coislinus 213* – Evhologhiu constantinopolitan din anul 1027 aparținând preotului Stratèghios de la Sfânta Sofia; *Grottaferrata* (secolele al XII-lea–al XIII-lea), numit și *Evhologhiul lui Visarion (Bessarion)*.⁵ Prima ediție cri-

¹ А. ДМИТРИЕВСКИЙ, *Евхологион IV-го века Серрапиона, епископа Тмутскаго*, Киев 1894, 34 pag. A se vedea și referirile în românește la K. FELMY, *op. cit.*, pp. 65-69. Aici găsim și textul în românește al Anaforalei.

² М. АРРАНЦ, *ИСЛ*, 5 volume, Roma-Moscova, 2003-2006. În aceste volume avem editate mai multe astfel de manuscrise, din diferite perioade și din diferite locuri. Textele sunt în grecește și au doar unele introduceri și comentarii în limba rusă.

³ А. ЯКОВ, *Histoire du formulaire*, p. 42 ș.a.

⁴ Cf. М. ЖЕЛТОВ, *Барберини Евхологий // ПП*, vol. 4, pp. 131-132. Aici găsim o descriere destul de amănunțită a conținutului acestui Evhologhiu. Menționăm doar că este un Evhologhiu redactat în sudul Italiei, probabil după niște variante de la Constantinopol și nu numai. Denumirea lui vine de la cardinalul Barberini, de unde a ajuns în Biblioteca din Vatican. Cea mai bună ediție a acestui codex o avem din anul 1995 (Roma), aparținând cercetătorilor Parenti și Velkovska. Noi însă am consultat și am citat după М. АРРАНЦ, *SJ, op. cit.*, vol. III, pp. 537-585.

⁵ М. АРРАНЦ, *op. cit.*, vol. I. Remarcăm că în această lucrare sunt analizate textele mai multor manuscrise (originale) de bază ale Liturghiei (sec. VIII-XIII) și multe alte texte editate în diferite colecții de manuscrise precum cele ale lui А. Дмитревски, F.E. Brightman, C.A. Swainson, P. Trempelas și alte Evhologhii.

tică și istorică a Evhologhiului bizantin o face Jacob Goar. Ediția a II-a de la Veneția – 1730 – este cea mai cunoscută.

LITURGHIERUL (λειτουργίαριον / ἱερατικόν / служебник) – cartea de slujbă care cuprinde în sine rânduiala pentru preoți și diaconi la Vecernie, Utrenie și cele trei Liturghii ortodoxe: a Sfântului Ioan Gură de Aur, a Sfântului Vasile cel Mare și cea a Darurilor Înaintesfințite.

Mai cuprinde, de asemenea, rânduiala Împărțășirii, formulele Otpusturilor de peste an și a Ecfoniselor (Vozglasurilor), rugăciuni la diferite trebuințe, rânduiala Liturghiei cu Arhiereu, povățuiri pentru săvârșirea Sfintei Liturghii și Sinaxarul (Calendarul).

Trebuie să remarcăm că în trecut, pe când Liturghierul nici nu exista ca o carte distinctă (ci era cuprinsă în Evhologhiu, alături de alte Taine și Ierurgii), rugăciunile erau scrise una după alta, fără indicații tipiconale (între ele) și fără ecteniile și formulele diaconului. Acestea din urmă apăreau de obicei într-o carte aparte, numită **Diaconikon** (Διακονικόν)⁶, care este și astăzi folosită de către greci și de unii creștini orientali necalcedonieni. Printre cărțile de cult slavonești și românești acesta nu este cunoscut⁷, întreaga slujbă fiind cuprinsă în Liturghier.

Cât privește apariția indicațiilor tipiconale și chiar a unor formule ale diaconului, acestea au început să apară, în special, după secolul al XIV-lea, datorită **Diataxisului** (Διάταξις τῆς Θείας Λειτουργίας) patriarhului Filothei Kokinos⁸, care descria amănunțit rânduiala Liturghiei Sfântului Ioan Gură de Aur și a Proskomidiei.⁹ Acest Diataxis a suferit și anumite schimbări de-a lungul timpului, mai ales în secolele al XV-lea–al XVI-lea (până la răspândirea edițiilor tipărite ale Liturghierului), iar în prezent este normativ pentru toți ortodocșii (și chiar greco-catolicii), cu anumite particularități locale neînsemnate.

Primul Liturghier tipărit în întreaga lume a fost cel slavon al ieromonahului Macarie – Târgoviște / Mănăstirea Dealu, 1508. Nu mult după aceea, au început să apară și primele traduceri românești: cea a diaconului Coresi de la Brașov în 1570 – ediție oarecum controversată¹⁰, apoi în 1679, la Iași, cea a Sfântului Mitropolit Dosoftei, care este prima traducere românească folosită cu adevărat în cult.¹¹

⁶ A nu se confunda cu termenul omonim care reprezintă o anexă a Altarului (numită la fel), înlocuită astăzi cu veșmântăria.

⁷ М. ЖЕЛТОВ, *Диаконикон* // ПЭ, vol. 14, p. 580. Varianta grecească a Diaconikonului aflată astăzi în uz (ediția 1989) a ieșit sub îndrumarea marelui liturgist I. Foundoulis. Diaconikonul reglementează în special rânduiala slujbei cu mai muți diaconi la Liturghiile arhieresti și la cele obișnuite.

⁸ Filothei Kokinos, patriarh de Constantinopol între 1354 și 1376, fost monah la Sinai și ucenic al Sfântului Grigorie Palama.

⁹ Сф. Н. КРАСНОСЕЛЬЦЕВ, *Материалы для истории чинопоследования литургии св. Иоанна Златоустого. Вып. 2: Уставы патриарха Константинопольского Филофея и протонотария Великой церкви Димитрия Гемиста по рукописям XIV в.* // Православный собеседник, Казань, 1895, pp. 30-79; С. МУРЕТОВ, *Чин проскомидии в греческой Церкви с XII до половины XIV века (до патриарха Филофея)* // Чтения в Обществе любителей духовного просвещения, Москва, 1894, Февраль, pp. 192-216.;

¹⁰ Vezi ediția critică a lui AL. MAREȘ, București, 1969.

¹¹ N.A. URSU, *Dumnezeiasca Liturghie în traducerea Sfântului Ierarh Dosoftei, Mitropolitul Moldovei – 1679*, ediție critică, Iași, 1980.